

№ 10
3082

ТИХ. Р. ЂОРЂЕВИЋ

СРПСКЕ СВЕТИЊЕ У ПАЛЕСТИНИ

Поклон
ЈОЦЕ ВУЛИЋА из Сенте
УНИВЕРЗИТЕТ. БИБЛИОТЕКИ
У БЕОГРАДУ

СКОПЈЕ, 1925.

Штампарија и Књиговезница „Стара Србија“

Кеј Војводе Путника бр. 20.

ПБЈО
3082

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
В. М. Бр. 3158

ТИХ. Р. БОРБЕВИЋ

Господину Јоци Вујићу, великом пријатељу
српске књижевности и културе у знак оданости
и поштовања,

Тих. Р. Борбеву

СРПСКЕ СВЕТИЊЕ

У ПАЛЕСТИНИ

Поклон
ЈОЦЕ ВУЈИЋА из Септи
УНИВЕРЗИТЕТ. БИБЛИОТЕКА
У БЕОГРАДУ

Библиотека
ЈОЦЕ ВУЈИЋА
у Септи

СКОПЈЕ, 1925.

Штампарииа и Књиговезница „Стара Србија“

Кеј Војводе Путника бр. 20.

Прештампапо из часописа «Црква и Живот»

СРПСКЕ СВЕТИЊЕ У ПАЛЕСТИНИ*)

Госпође и Господо,

Пре дваестак дана, баш у време кад сам размишљао каквом бих темом одговорио части, којом ме је Материнско Удружење почастовало, дошла је у Београд мисија Јерусалимског Патријарха. Како се она већ по други пут бавила у нашој средини, о њој је писано по новинама и говорено у друштвима. У једноме таквоме друштву десио сам се и ја. Разговор је са Мисије прешао на Јерусалим, на хаџилук, на купање у Јордану и на још неке ствари, које су у вези са Палестином. Том приликом, ја сам поменуо неколике податке из наше прошлости, који су у вези са Светом Земљом. Како су они били многима непознати, неко ми из друштва рече да би добро било да их негде саопштим. Ја сам балц тада, као што рекох, тражио тему за данашње предавање. Напомена је била са свим на своме месту. Ја одмах одлучих да говорим о томе.

Тако је дошло до тога да данас говорим о нашим светињама у Палестини. Надам се, пак, да нисам погрешно. Српски је народ у својој лепој прошлости имао пуно односа са Палестином, те и тамо имамо један знатан део свога националног поноса из прошлости.

Односи, које је Србија имала са Светом Земљом, или још боље, пажња и поштовање, које јој је указивала, датирају из велике прошлости. И ако та прошлост не достиже ону старину, као код неких других хришћанских народа Европе, она није ни врло скорашња. Српски односи са Палестином почињу још у време Крсташких Ратова, а то није тако скоро.

Припадајући православном делу хришћанства, српски народ није учествовао у Крсташким Ратовима, који су покретани и вођени благословом и настојавањем по-

*) Јавно предавање, држано 18 фебруара 1925 године на Универзитету у Београду, у корист Материнског Удружења.

главара католичке пркве. Али, ако није узео материјална учешћа у њима, он је показивао очевидне симпатије према онима, који су, под знаком крста, ишли да од неверника ослободе земљу, у којој је поникло хришћанство, у којој су највече хришћанске светиње и у којој је Гроб Христов. Сви крсташи, који су пролазили кроз Србију, били су дочекивани и гошћени од српских владалаца и њихове властеле. Рајмонд де Сен Жил, гроф од Тулузе, који је 1096 године водио крсташе из Прованса за Палестину, ишао је преко Ломбардије, Истре, Далмације и једнога дела Србије. Српска је престоница била тада у Скадру. Српски краљ Константин Бодин (1081—1101) дочекао је тулуског грофа у својој престоници врло срдечно и врло пријатељски. Између њих двојице склопљен је тада споразум, који је за крсташе био врло пробитачан. Он им је не само обезбедио пролаз и исхрану кроз Српске Земље, већ је Рајмонд од Бодина добио и много драгоцених савета о Цариграду и Малој Азији, које је знао из сопственог борављења у њима. Исто је тако усрдно дочекао Стефан Немања немачког цара Фридриха Барбаросу, који се беше упутио у Палестину Дунав и Источном Србијом. 27 јула 1189 године, сам, лично, Стефан Немања, са братом Срацимиром, са великом пратњом и са богатим поклонима, дочекао је у Нишу немачког цара. Сем одличних почести, које указа православни српски владалац католичком немачком цару, који беше пошао да ослободи Свету Земљу, он му предаде и обилату масу потреба за војску у месо, воловима, овцама, дивљачи, вину, јечму за коње и тако даље.

Ове симпатије српских владалаца средњега века према борцима за ослобођење Палестине још ни из далека не показују сву љубав, коју су гајили према њој. Српски историјски споменици говоре о томе врло речито, Српски су владаноци били врло побожни. Докле је ишла њихова побожност најбоље се види из тога што их је црква, после смрти, проглашавала за свеце. Њихова се побожност види и из поштовања, које су указивали хришћанским светињама. Знаменитим црквама, било да су биле православне (у Цариграду, Солуну, Атонској Гори), било да су биле католичке (у Риму, Бариу, Дубровнику), они су слали богате прилоге у новцу, иконама, крстовима и другим потребама. Они су, исто тако, почевши од Стефана Немање, па до последњих изданака српских династија, чак и после пропаста Србије, слали обилате поклоне хришћанским светињама и црквама у Палестини. У тешким приликама, које су сналазиле Свету Земљу, на њих су се обраћали

Јерусалимски патријарси и старешине палестинских манастира за помоћ. Чак и онда кад велика српска држава беше редуцирана и ослабљена, под Стефаном Лазаревићем (1289 - 1427), обраћа се јерусалимски патријарх Теофил на њега и на српски народ за помоћ и милостињу манастиру Светога Јована Крститеља, који беше пао под невернике, те изгубио све своје земље и дохотке.

Још је важније што су Срби имали, врло рано, у Палестини чисто својих манастира. Свети Сава, први српски архиепископ, путујући први пут у Јерусалим на поклоњење Христовом Гробу, 1229. године, да би српски поклоници имали свога склоништа и да би се створио први српски културни центар у Светој Земљи, откупио је од Сарацена манастир Светог Јована, који је, пре тога, још његов отац био богато обдарио — Српски краљ Милутин (1282 - 1321), чија је милост, како се у нашим старим споменицима каже, доспевала до Свете Гор, Цариграда, Синаје и Јерусалима, где је градио цркве и болнице, сазидао је у Јерусалиму, на месту, на коме се, по предању, јавио анђео Давиду, манастир Светог Аранђела, јамачно у славу свога крсног имена. Свршивши га он га богато обдари и одреди му сталну помоћ. Његови потомци, нарочито цареви Душан (1331 - 1355) и Урош (1355 - 1371), наставили су традицију коју је он започео. На обали Јадранскога Мора, северно од Дубровника, лежало је врло познато пристаниште Стон, које је припадало средњовековној српској држави. Дубровчани се обрете цару Душану да им га уступи, а они да му за то плаћају пет стотина перпера годишње. Поред других дарова и тај приход уступи цар Душан српском манастиру Светог Аранђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму. Његов син, цар Урош потврди ову одлуку свога оца за сва времена.

Велика је штета што, на жалост, немамо о нашем манастиру у Јерусалиму обилатих података. Тешке прилике, кроз које је пролазио српски народ, учиниле су да је интерес за њега био готово утрнуо и успомена на њега скоро заборављена. Али и оно што се зна врло је лепо и подиже углед наше сјајне прошлости. Српски Манастир Светог Аранђела у Јерусалиму није спадао у ред обичних манастира. Он то није био ни по својој лепоти, ни по својим приходима и богатству, ни по својем значају, јер је био први и једини православан манастир у Јерусалиму за све Словене и центар не само за Србе, но и за Бугаре и Русе, који ничега сличног нису имали. Он није био обичан ни по месту на коме је. Саграђен у средини града, директно уз патријаршијски мана-

стир, он је био грађевина за коју се онда добро знало. По њему се једна од јерусалимских капија, у северном јерусалимском зиду, између Дамаск - капије и северо-западног угла, која се првобитно звала Тајна или Задња Капија Светога Лазара, а доцније Капија Јавнога Сквера — називала *Капија Српског Манастира*. Ове је капије нестало тек у XVI веку, кад су преправљени зидови јерусалимски.

Нешто пре тога времена српски манастир у Јерусалиму задеси страшна несрећа. Крајем XV века, услед куге, која помори калуђере, опусто манастир Светог Аранђела. Цар Урош, потврђујући одлуку Душанову о приходима светоаранђеловском манастиру, беше наредио, ако би овај манастир, недај Боже, остао пуст, да његов приход пређе на српске манастире Хилендар и Свети Павле у Светој Гори. Султанка Мара, кћи деспота Ђурђа Бранковића, удова султана Мурата II, чувши да је Свети Аранђео запустео нареди да „доходак што га дају Дубровчани Јерусалиму пређе на Свету Гору, на манастире Хилендар и Свети Павле“, као што то беше цар Урош завештао. Тако се српско калуђерско браство у Јерусалиму угаси, а приходи Светом Аранђелу усахну. Браство је доцније обновљено, али како више није било ни српске државе, ни српских владалаца, брига о њему пређе на руске владаоце и бојаре.

Из овога се времена зна да је српска калуђерска општина у Палестини опет ојачала, да је 1504 године успела да узме у своју власт и управу чак и знаменити манастир Светога Саве Освећеног, који је још цар Јустинијан био подигао, три сата на исток од Јерусалима, према Мртвоме Мору и да је манастир Светог Аранђела преобратила у градски метох Светога Саве Освећеног. Даље се зна да су српски калуђери у манастиру Светог Саве Освећеног сазидали 1612 године једну кулу и у њој цркву у част Светог Симеуна Мироточивог (Стефана Немање). Још се зна да су у ово време у манастиру Светог Аранђела, поред Срба, становали и Руси, да су у њему писане и преписиване српске књиге, не само за српске манастире у Палестини, већ и за манастире и цркве у српским земљама, да се Служба Божија у њему непрестано вршила на српском језику, да су му се калуђери обраћали за помоћ и милостињу Русији, и да су га Руси, немајући свој манастир у Јерусалиму, сматрали за свој.

У половини XVII века пређе манастир Светог Аранђела у својињу јерусалимског патријарха заједно са манастиром Светог Саве Освећеног и остаде и даље његов метох. Од тада у њему живи мало калуђера и по

неколико сиромашних и убогих људи, који добијају хлеба, варива и све друго из Патријаршијског Манастира. Сваке пак године, с пролећа, око Ускрса, када је време да се долази на поклоњење Гробу Христову и другим хришћанским светињама у Палестини, испуњавале су му се све ћелије поклоницима са свију страна православнога света. Манастир је, по белешкама поклоника онога времена, имао много зграда и ћелија. Имао је много књига: грчких, латинских и словенских, печатаних и писаних, »са филозофском и иначе драгоценом садржином«, али се, веле, на њих не обраћа пажња, те »их је много сатрунуло и од мољаца поједено«. Један руски поклоник прича да су Грци ненавидели овај манастир, јер је био српски, и да су га због тога опустошили. Патријарх му је, вели, одузео све, а ништа му није дао.

Сви посетиоци овога времена хвале лепоту манастира Светог Аранђела. И ако је био мали по простору, он је био један од најлепших јерусалимских манастира. Сав је, вели један поклоник, саграђен од камена и ограђен високим каменим ѕидом. Црква му није велика, али је врло лепа; сва је од тесаног камена. Под јој је од мермера и других камених плоча, израђених укусно и уметнички, исто онако као у Патријаршијском Манастиру. Има много зграда и ћелија и доста воде.

8 новембра, на дан Светог Аранђела, сваке године, свечано је прослављана храмовна слава нашег манастира. Тада се у њему скупљало много света из Јерусалима и поклоника, који би се затекли у Светој Земљи. Сви су после молитве давали прилоге. О вечерњу се износила петохлебница, а о Служби је била велика црквена помпа. »Црква се испуњавала кандилима и свећама и лепим црквеним певањем«.

И ако ови описи нашега манастира и прилика у њему од пре триста година изгледају врло лепо, ипак нам све изгледа тужно. На праве господаре ове цркве ни на дан Крснога Имена њеног оснивача, нико није ни помишљао. Јеванђеља су читана само на грчком и арапском језику, и ако традиција о томе да је то српска црква никад није била угашена. Понекад, истина нетачно, причана, она је непрестано живела, и увек привлачила под манастирски кров по каквог побожног Србина, често из врло далеких наших крајева, који је сматрао да има право да неко време проведе у српском манастиру и да, бар тиме, протка таму заборава.

Вудући вечно готово празан, сем с пролећа, кад би поклоници испунили цео Јерусалим, јерусалимски су патријарси издавали српски манастир под кирију. Тако

су 1820—1828 године у њему становали, као кираџије, амерички мисионари заједно са својим старешином Николсоном. Кад је 1842 године дошао у Јерусалим англикански епископ Александар, ради пропаганде протестантизма, покушао је да се смести у ком католичком манастиру. Не нашавши нигде пријема, он се обрати православном патријарху и епископима, и они му дадоше стан у манастиру Светог Аранђела.

На сличан начин уселиле су се у српски манастир и данашње његове кираџије. 1847 године устансвљена је Прва Руска Духовна Мисија у Јерусалиму. За њезиног шефа би постављен 31 јула те године Порфирије Успенски. Он затражи од јерусалимског патријарха Кирила да одобри да се Руска Духовна Мисија може сместити у манастиру Светог Аранђела. У половини фебруара 1848 године Мисија је већ била у Јерусалиму. Патријарх извести њезиног шефа и руског консула «да им уступа Аранђелски Манастир, ради привременог становања, под условом да се у ћелије, које мисија не би заузела, могу настањивати, поклоници духовног звања од свих православних народа». Мисија на то пристаде, доведе ћелије у ред, и у половини августа 1848 године, се усели. Шеф Мисије заблагодари патријарху «на лепе поме пријему и на смештању у најлепшем манастиру Светога Града». 17 августа он освети воду и одслужи Литургију са благодарењем и возгласом »Многаја Лета... руском цару, Светом Синоду и јерусалимском патријарху». Правих господара овога манастира ни у молитви се нико није сетио, и ако су сви знали да су »Срби подигли овај манастир«, и ако се у њему још налазило »српских икона са словенским писменима на њима!»

Српски манастир у Јерусалиму био је и даље леп, »најлепши манастир Светога Града«, како каже шеф Руске Духовне Мисије, Порфирије Успенски. Од девет јерусалимских манастира (седам мушких и два женска) он је на трећем месту по броју поклоника (две стотине), колико је могао примити. Имао је три престола: средњи, посвећен Светом Аранђелу, десни Светом Јовану Златоустом и леви Светом Николи. Главна је икона Светог Аранђела, у старинском војничком оделу са људским фигурама на прсима и мишицама. По познатој легенди, која је одомаћена свуда на истоку, и по којој људима вади душе, он у десној руци држи пламени мач, а у левој душу људску, од које му тело лежи под ногама. Сем тога у манастиру има и других икона, од којих су неке чисто српске. Око манастира су зграде са четрдесет ћелија. Са манастира је диван поглед на далеко: на пут у Набулус, на Јеремијину Пећину, на

цео Јерусалим, Елеон, Абурис и на део Зајорданских Планина.

То би била, кратко, суво и непотпуно изражена судбина српског манастира у Јерусалиму, наша највећа и најзначајнија светиња у Палестини, која је и тако, далеко од наше земље, кроз векове била сведочанство наше славе из прошлости и у далекој туђини доказ да се, како народна песма каже, »знаде е смо царовали«.

Али то није све што је наша прошлост у Светој Земљи оставила. Солидарно са српским владоцима њој су указивали поштовање и српски првосвештеници. Свети Сава, први српски архиепископ, као што смо видели, откупио је манастир Светог Јована. Први српски патријарх Јоаникије (1346—1354), познати Душанов саветник и првосвештеник, није изостао иза оснивача српске црквене самосталности ни у пажњи према Палестини. Он је тамо подигао две цркве: једну Светом Илији, на Гори Кармелској, на којој је, некада, како се у Библији прича, Ахаб позвао све синове Израїлеве и четири стотине пророка из луга, који једу за столом Језабелиним« те им је Свети Илија изобличио Бала и показао моћ Господњу; и другу на Гори Табору, на којој је било Преображење Христово.

Но док о нашем манастиру Светог Аранђела знамо бар нешто, догле о овим нашим светињама, задужбинама првог српског архиепископа и првог српског патријарха, не знамо ништа као да никад нису ни постојале.

У свима српским манастирима Свете Земље били су калуђери Срби и у свима је вршено богослужење на српском језику. Српске књиге Светог Аранђела често се помињу у нашим споменицима.

Но сем свега реченога српских је калуђера било и у другим палестинским манастирима. Поименце се помињу у манастиру Свете Богородице у Синаји, у који је још Свети Сава долазио, који је српска краљица Јелена са синовима Драгутином и Милутином богато обдарила и у коме је, крајем XIV века, био игуман Србин, по имену Јоаникије. Један посетилац Синаје недавно ми је казивао да и сад тамо има старих српских књига, али да се врло слабо чувају. Српских је књига било и у манастиру Рајиту, манастиру Светог Саве Освећеног и можда у још ком.

О српским калуђерима у палестинским манастирима водили су бригу српски првосвештеници и слали им српских књига и других потреба. Тако је манастиру Свете Богородице на Синаји послао српски серески митрополит Јаков 1360. године: *Часловац, Припеснац.*

Псалтир, *Пјеније Златоустово*, с молбом »свој браћи Србима и Грцима«, калуђерима овог манастира, »да ове књиге не узимају из дома Свете Богородице до века«. Из манастира Светог Саве Освећеног однесен је у Русију, 1835. године, знатан број српских књига и рукописних: један *Октојих* са натписом »Стефан краљ Урош«, један *Пролог*, једна *Литургија Светог Василија Великог* и *Светог Епифанија*, један *Зборник српског кратовског митрополита Михаила* из XVII века, и — штампаних: један *Молитвослов Српски*, штампан у Венецији 1560. године. Колико још има српских рукописа и старих српских књига у палестинским манастирима не може се рећи, али да их има види се и из овога што смо рекли.

Моје би предавање испало и сувише дугачко кад бих се упустио у детаље о нашим старим односима са Светом Земљом и о благотворном значају тих односа. Неколико речи ипак морам рећи. По примеру Светога Саве одлазили су у Палестину врло многи српски прво-свештеници: патријарси, митрополити, епископи и свештенство оба реда, како се у старим рукописима каже, »ради поклоњења светом и животворном Гробу Господњем и свима часним местима његовим: Витлејему и Светом Сиону, где је Свети Дух сишао на ученике Христове, Светој Гетсиманији, где је свети гроб пречисте Богородице, Јелисејској Гори, где се Христос узнео на небеса, Витанији, где је Христос Лазара васкрсао из мртвих и реци Јордану, где се Христос крстио и свима околним пустињама и лаври Светога Саве...« и тако даље. За наше црквене људе била је особита част и особито блаженство, кад су испред свога имена могли написати »Хаџи«, а после имена: »Поклоник Гроба Господњег«. Ни маса престога света није изостајала иза њих. У нас је било пуно људи, који су се поносили што су посетили Божји Гроб и што су се могли назвати хаџијама. Чак и њихови потомци Хаџићи, Хаџи-Петровићи, Хаџи-Поповићи и тако даље, поносни су презименима, која су им од предака, хаџија, остала.

Хаџије су у нас у истини били особити људи. Добри сами по себи, они су, инспирисани хришћанским светињама у Палестини, постајали још бољи. Они су не само претходили примером у религиозном и моралном погледу, но су били најистакнутији културни и јавни радници и најодушевљенији родољуби и борци за права свога народа. Свети Сава је једна од највећих личности српске историје. Михаило, митрополит кратовски, штипски и радомирски из половине XVII века био је књижевник и велики родољуб. Патријарх Арсеније III Чарнојевић из

краја XVII и почетка XVIII века је најкрупнија можда историјска личност из времена нашега робовања Турцима. Рашкопризренски митрополит Хаџи-Захарија (+ 1830) био је ревносни борац противу грчког утицаја на српско православље. И тако даље. Сви су ови људи били хаџије. — Нема Србина који не зна за наше јунаке у борби противу угњетача какви су били: Хаџи-Беро, Хаџи-Рувим, Хаџи-Продан Глигоријевић, Хаџи-Мелентије Стефановић, Хаџи Никола Михаиловић, Хаџи-Милутин Савић—Гарашанин, Хаџи-Саво Косановић и тако даље. Неки су од њих завршили животе мученичком смрћу као прави хришћански мученици и ушли врло дубоко и у историју и у поезију с краја на крај нашега народа. Што српски народ и његова култура, поред свих тешких искушења, у која их је зла историјска судбина бацала, још и данас постоји, што се у народу чувао високи хришћански морал и дубоко национално осећање, може се слободно рећи да је, добрим делом, заслуга баш оних његових људи, који, су били у Светој Земљи.

Прелазећи преко других детаља као што су описи хаџилука, свете ствари, које су доношене из Свете Земље, уочиште које је давала Србија прогањаним од Турака палестинским калуђерима, метоси јерусалимски по нашим земљама, прошња јерусалимских калуђера по нашем народу, — и ако би се и о томе имало рећи пуно ствари, и то баш у вези са нашим светињама у Палестини, — ја ћу се, у кратко, задржати само на једној ствари, а та је да се у средњевековној Србији врло рано увидео значај Свете Земље као средишта хришћанске културе. Јамачно ту лежи мисао да још Свети Сава откупи за Србе манастир Светога Јована и да се тамо саграде и други наши манастири. Да је пак то било од значаја за српски народ не само у Светој Земљи, у којој наши калуђери успевају да, једно време, буду господари чак и других и то великих манастира, већ и у Србији, где су од утицаја и књижевног и културног, то је ван спора. Још у XIII веку преведен је на српски језик *Типик Јерусалимски*, од кога је до данас сачувано неколико преписа на пергаменту и на хартији. Сем тога у Палестини је преведено или преписано још нешто књига за црквену потребу. 1347 године преписали су јеромонах Јаков и грешни Јанићије *Триод Полутак* за српски манастир Светог Аранђела у Јерусалиму. За време турске владавине над српским земљама, кад су српски књижевни центри били разорени, а српске књиге упропашћене и уништене, преписивање српских књига у Палестини било је још јаче. Тако је 1604 писана у Јеру-

салиму једна књига за манастир Трношу у Србији, 1607 писан је у Јерусалиму један *Псалтир*, а 1622 на Синаји један *Службеник* Хаџи-Рувим, познати мученик из времена сече кнезова пред први српски устанак, пренео је 1785 године из Јерусалима: два *Житија*, *Библију* и *Толков Апостол* од Јована Златоустог.

То је у кратко оно о чему сам изабрао да вас вечерас позабавим. Ја не знам колико је моје предавање било забавно, али да су ове успомене на односе наше земље са Палестином значајне мислим да је довољно јасно. Оне су значајне и по томе што нам показују да су наша држава и наш народ средњег века били тесно везани за религију и културу истока, и по томе што сведоче да су наши владооци и првосвештеници били и довољно моћни и довољно богати да те везе учине солидним и трајним и по томе, што се види да смо ми први међу православним Словенима могли и умели да у Светој Земљи подигнемо прве словенске споменике и да јасно обележимо везе словенског православља и Светих Места. Да би значај наших односа са Светом Земљом био са свим јасан треба се пренети у она давна времена средњег века кад су хришћанство, цркве и манастири означавали културу, а све ван тога варварство. Што је који народ из тих времена оставио више хришћанских споменика, тим је данас већа и значајнија његова прошлост. У том погледу ми не само што нисмо међу последњим народима, већ баш на против.

Ја не могу да завршим ово предавање без још једне напомене. Човеку није све једно ко су и какви су му били претци. Исто је тако и са народима. Што се наша прошлост више истражује, бива све лепша, и ми смо на њу све поноснији. Ми смо, на жалост мало учинили да нам понос буде што већи. Ја знам да вам је свима било мило чути како је наша снага у прошлости досезала чак до Палестине Али, ето, ми о томе не знамо много. Ми немамо ниједне слике, ниједног детаљног описа нашег јерусалимског манастира. Ми не знамо ни шта је било са другим нашим тамошњим манастирима. Не знамо ни да ли постоје и да ли има још чега нашега у њима. Можда су и у рушевинама; па и да је тако и то треба знати. Ми немамо пописа наших књига, рукописа, икона и других ствари, које су им побожне руке наших старих прилагале и које би и данас могле сведочити некалашњу нашу моћ и религиозно осећање. Ми о свему томе не знамо ништа и ако је до Палестине мало даље него до Париза. Све наше треба изнети на пуну светлост. Тиме ће не само наш понос на прошлост

бити већи, већ ћемо бити боље познати и више поштовани и у страноме свету. Ми се тужимо на културни свет што нас тако мало познаје. А шта смо ми учинили да не буде тако. Шта би све други, рецимо Бугари, урадили, кад би имали прошлост као што је била наша. Због тога ја мислим да би и данашњи хаџија из наше земље имао чега ради да оде до Свете Земље.
